

Illúziók nélküli valóság szemlélet*

Juhász Géza

Természetesen nemcsak Zákányra, hanem minden költőre vonatkozólag érvényes, hogy egyéniségének ismerete nagymértékben megkönnyíti költészetének megértését, a költészetben megnyilvánuló emberi és költői alapállás megközelítését, de ugyanígy a költői oeuvre nyomán bontakozik ki előttünk a költő lelki profilja, élet-szemlélete, valóság látása, emberi magatartása — egyszóval: egyénisége. Minden költő alkotásának vizsgálatánál elengedhetetlen e kettős irányú vizsgálódás, de különösen fontos ez egy olyan hangsúlyozottan szubjektív költészet esetében, mint amilyen Zákányé. S valóban, ahogy szép lassan követik egymást verseskötetei, ahogy elénk sorjáznak s emlékezetünkben lerakódnak versei a *Fönt és alant* (1954), *Napfény a sárban* (1959) és mostani *Varázslat* című köteteiben, egyre közelebről láthatjuk azt a kissé csipős, harapós modorú Zákányt, aki talán sokak előtt különnek látszik, mert fölényes gúnnyal intéz el egész sor illúziót, mely után mások futnak, apró, szinte törekeny természetét meghazudtoló meghatározottsággal és eréllyel leplez le álszépségeket és áligazságokat, s mindezt egyforma komolysággal a hét-

köznapi élet legszürkébb megnyilvánulásaiban és a világot mozgató nagy kérdésekben. Valami kettősség látszik feszülni külsejének törekenysége és erkölcsi, jellembeli szilárdsága, hajthatatlansága, konoksága, sokszor akaratossága között. S e kettősség mellé illesszük fontos jellemvonásai közé a magány, egyedüllét keresését, a sokadalom kerülését.

Nem hiszem, hogy túlzott általánosítás volna mindezeket a vonásokat összefüggésbe hozni azzal az emberi-költői magatartással, azzal a valóság szemlélettel, amely költészetében élénk rajzolódik.

Bár szinte minden versében találunk elszórtan egy-egy vonást a költői portréhoz, egy-egy sornyi önjellemzést, mégis legsűrítettebben az *En vagyok az* címűben fejezi ki önmagát, itt enged legközelebb magához.

„*En vagyok az,
aki fél a mástól*”

— kezdi, s a harmadik, utolsó kérdésfeltevés után adja meg rá a feleletet: mert megvilágosodott előtte, amit látni vágyott

* Zákány Antal: *Varázslat*, Fórum, 1961.

„... sötét kívánsággal,
örjöngve, megbomolva,
s mert tisztább lett az,
mint remélni mertem volna —”

s most immár halottnak érzi magát:

„percetm, éveim
üres mutatványok.”

S miért vajon? Mert:

„Félek, félek,
Valami szörnyeteg átnyalából!
De, mivel a sötétség adott,
fakír leszek — fakír vagyok —
s a legnagyobb mutatványom
az — hogy élek!”

Hogy miért nagy mutatvány részéről az, hogy él, elmondta már a vers előbbi részleteiben:

„... bánat vagyok, örök bánat,
dala egy messzi, egzotikus tájnak,
melyet sohase fogok látni,
mely énnékem örökké tetszett...”

Aztán másutt:

„Egy kert él bennem,
egy változó táj,
egy kétszárnyú, fagyos ablak.”

Nem takargatja ugyan szegénységét, nehéz életkörülményeit, de itt alkalmasint nem arról van szó, nem azért megy mutatványszámba az, hogy él, hanem szinte kizárólag önmagában, lelki alkatában mutatja meg ennek okát: valami Adyra emlékeztető szent, irreális vágy kínozza, melynek megvalósulása eleve lehetetlen. Kár volna emellett figyelmen kívül hagyni a vers egyéb szépségeit, pl. a zeneiséget és ritmust, a versek dinamikáját, erős sodrását, s nem utolsósorban mesteri szerkezetét, a szakasról szakaszra megismétlődő, s így hangsúlyozott alapkérdést: „Miért fél? Miért félek?”, s végül a kérdéssorozat lezárását a felelet megadásával, ami egyben zárt egységbe fogja az egész vers mondanivalóját és hangulatát.

Zákány versépítő készségének, verskiképző művészetének egyéb sajátosságait figyelhetjük meg a kötet nyitó versében. Bár a hosszú, mégis keveset mondó cím — *Hozza vissza az eldobott napot* — nem mondható szerencsésnek, maga a vers annál érdekesebb. (Érdeemes e helyen felhívni a figyelmet arra, hogy költőink az utóbbi időben mintha nem fordítanak kellő gondot a vers címének megadására, s szinte sablonná válik a vers kezdő sorát vagy szavait tenni meg címnek, ami gyakran vezet ilyen nyakatekert és semmitmondó címekhez, mint a fenti.)

„Még most is várlak,
szent napsugár,
pedig már tél van —”

kezdi szépen, emelkedett, majdnem ünnepi kifejezésekkel, hogy nyomban utána, mintegy rajtakapva magát, ellensúlyozza ezt azzal, hogy a lehető legprózaibb helyzetet illeszti mellé hasonlatul:

„a kutya lábasában
egy reggel jégvártyát leltem”.

De a kutyalábas itt nemcsak azért áll, hogy a stílusnak e kettősségével feszültséget keltsen a versben, hanem fontos tartalmi funkciója is van: belép a versbe a kutya, a költő további meditatálásának tárgya és egyetlen társa a téli éjben. S bár a vers téli hangulat, táj leírásának indul, sőt első látásra, olvasásra annak látszik végig, mégse az, nemcsak az! A táj leírása csak eszköz, hisz a vers végén a hideg és tél sokkal mélyebb, egyetemesebb értelmet nyert: a költőt övező hidegséget, szorongást fejezi ki:

„Ó, bolond vagyok-e,
hogy csodát várok? ...
Elhítem, hogy elolvad
egyszer az Északi-tenger
jege és hogy jön,
szalad, bő, kacagó patakokban
csordul és beleénekel
ide, a szívembe
a szent áldott melegség!”

S ezeknek a záró soroknak ismét ket-tős jelentőségük van: mélyebb értelmet adnak az egész versnek, éles fényként visszaragyognak rá, bevilágítják, másrészt ismét a szerkezet kerekességét, a vers egységét teszik teljessé. Mutasunk rá az olyan szemléletes hasonlatra is, mint:

„Télbe harapott, mert
szájából kőd jön”

mondja a kutyáról, s ez az egyetlen mondat egyszerre elénk varázsolja a hideget, azzal, hogy a kutya lehelete meglátszik.

Több helyen szinte meglepetéssel tapasztaljuk, hogy e túlnyomóan rimtelen, modern hangszerelésű versekben a költő gyakran egyenesen a romantikus költészet nyelvi eszközeit, szemléltető kelléktárát használja fel egy-egy magas hőfokra izzított érzés kifejezésére. Pl. a *Vér* c. versben ilyen sorokat olvashatunk:

„Vér! Mi vagy te?!
Mi a te örületes,
éltipró, pokoli zajod

„Mi a te mélyedben
a szent nagy szótat,
a közel kacaja,
jaja a távoloknak,
az „Igen”, a tűz,
ez az anti-isten?!”

S az előbb elemzett *Hozza vissza...*
címűben:

„De kíván a lelkem,
ordít a vérem érted,
a velőm susterog
és nyűszörög minden csontom!”

Meglepő, ismétlem, pedig se nem ritka,
se nem új jelenség ez Zákánynál, csak
tán nemigen figyeltünk fel rá eddig,
pedig nem is csak a túlfeszített érzel-
meket kifejező nagy szavak, a víziók-
ból felépülő képek emlékeztetnek a ro-
mantikára, hanem számos vers poeti-
kus hangja, sőt ódai hangütése is.

Érthető, hogy amikor már ismert
költő új verseskötetét lapozzuk, az ol-
vasás izgalmát az is fokozza, hogy ke-
ressük, lessük benne az újat, a téma-
kör kitágulását, új területek meghódí-
tását, a formakészlet fejlődését, gaz-
dagodását. Nos, a *Varázslat* olvasása
után ez az igényünk sem marad kielé-
gítetlen. Igaz, hogy csak elvétve, de a
hosszadalmas, terjedelműknél fogva
epikus költeményekre emlékeztető, sok-
szor igen komplikált szerkezetű ver-
sek között találunk egy-két röpké
helyzetdalszerű versikét is, mint pl. a
Szól a cimbalom, ahol alig néhány sor-
ban, egy-két erőteljes színnel, vonás-
sal élénk varázsolja a piszkos kocsmát,
a poklot, ahol fehér galambként rep-
des a cimbalomszó, egyedül. Ha új te-
rületek meghódításáról beszélünk Zá-
kánynál, akkor sokkal inkább a *Lelki-
ismeret, idézlek* c. versre gondolunk.
Érdekes ez a vers, mégpedig érdekes
Zákánynál, mert oly egyértelmű politi-
kai állásfoglalás nyilvánul meg benne
— áttételesen ugyan —, ami Zákány-
nál ritkaságszámba megy. Közvetlen
mondanivalója a háború embertelensé-
ge s a háború utáni újjászületés, fel-
eszmélés, az 1939-től 44-ig nyugdíjazott
lelkiismeret „reaktíválása”, megidézé-
se, de ezen túl, távolabbról a pusztí-
tással, a halállal, a bűn tobzódásával
szemben a termelés, az építés, az élet
igenlése:

„Karamba tereljük a szétfutott
barmainkat,
meggazítottuk a cserepeket
a tetőkön, a hamut

kiszórtuk a földre,
a gebét megittattuk,
leporoltuk a térdeinken
a kalapjainkat és
szántani indultunk, mert
megleltünk egyméhány
szakajtó magot
elhamvadt csecsemőnk
összeszorított,
elpusztíthatatlan tenyerében.”

Jegyezzük meg e verssel kapcsolatban,
hogy bár mondanivalójánál fogva meg-
lehetősen ritka jelenség Zákánynál,
formája annál jellemzőbb a költőre.
Terjedelme folytán epikus költemény-
re emlékeztet, sőt első tekintetre tar-
talmánál fogva is, hisz eseménystort
beszél el. Mégis igazi lírai vers ez,
mert az események látszólag nyugodt,
epikus leírása csak külső köntöse, köz-
lési, megjelenési formája a költő ér-
zelmeinek. S ismét az ügyes szerkesz-
tés tette lehetővé, hogy terjedelme el-
lenére egyetlen lélegzetvétellel elmon-
dott gondolatnak érezzük, mert dina-
mikus előadásában sehol sincs törés,
egyetlen ívben emelkedik a záró so-
rokban elért csúcsig.

Ez a terjedelmesség azonban nem
egyszer meg is bosszulja magát a vers-
ben, mint pl. az *Őszben*, amely részle-
teiben szintén nagyszerű, de a laza
szerkezet folytán a remek részletek
nem állnak össze egységbe, s ez nagy-
mértékben csökkenti a vers egészének
hatását, az összbenyomás erejét.

A kötet második részében, az *En va-
gyok* az ciklusban három hosszabb,
verses regény részletre, lírával átitat-
ott elbeszélő költeményre emlékeztető
vers is van. Zákány kedvező formája
ez. De míg a *Lelkiismeret, idézlek* ci-
műben sikerült az epikus tárgy segít-
ségével lírai magatartást kifejezni, si-
került a külső leírást, eseményközlést
átizzítani az érzelem paraszával, a *Jó-
ság, hol vagy?*-ban ez a szándék már
nem valósult meg, s az *Álom-asszony*
remek részletei szintén elguruló, por-
ba vesző gyöngyszemek sorsára jutnak
a laza szerkezet következtében, pedig
jobb, sokkal jobb sorsra érdemesek! E
versekkel kapcsolatban még valamire
fel kell hívni a figyelmet. Az erősen
felfokozott érzelmeik, a lírai hangulat
magas hőfokának kifejezésére szolgáló
túlfeszített hasonlatok, erős jelzők ke-
resése közben néha tévútra siklik, s
ilyen közhelyszerű eszközökkel is él:

„Képét lekopték, testét megostorozták.
és minden léptében tövisre hágtott.”
(*Jóság, hol vagy?*)

Bántó ez, hisz Zákánynak nincs
szüksége ilyen elkoptatott képek köl-

csönzésére, mikor maga ilyeneket tud alkotni:

„Az éj laktik az én szememben
s egy halott madárnak búsuló párja”.

Mégis ismételten ebbe a hibába esik:

„lelkünk a hulló szírommal szálldos
és hísszük, hogy annál is fehérebb —
jó a hajnal, játszik vele egy csöppet
s a szent galambból egyszerű veréb
(lett...)”

S ha tudjuk, hogy ez a versszak az előbbi szakaszban indított „Élünk mi, szegények, pörlekedve” gondolatmenet folytatása, akkor lehetetlen nem gondolni József Atilla „Aki szegény, az a legszegényebb” c. versének következő soraira: „Pedig benne lagnak a galambok, Csillagtollú éneklő galambok, De így végül griffmadarak lesznek...” Talán fölöslegesnek tetszhet a magyarázkodás. Dehogyan gondolunk itt utánérzésre, csak párhuzamos helyzetre, hasonló hozzáállásra a témához és egy kis gondatlanságra.

E mindössze huszonegy verset tartalmazó, alig nyolcvan oldalas könyvecskéből máris jónéhány igen érdekes és értékes verset emeltünk ki és vizsgáltunk meg, amelyek fontos helyet követelnek maguknak irodalmunk legjobb lírai alkotásai között, de még mindig nem zárhatjuk le az ismertetést. Bűn s vétkes rövidlátás volna figyelmen kívül hagyni olyan költeményeket, mint a címadó *Varázslat*, amelyet nagyszerűen komponált a költő a képzelt, varázslat és való között feszülő ellentétre, vagy a nagyon plasztikus, érzékletes *Vér*, a *Gyászbeszéd* stb. Azt is meg kell azonban mondani, hogy az említett fogyatékoságok mellett vannak egész versek, is amelyek elhibáztak, mint pl. a széteső, helyenként zavaros *Rex*, *Végtelen az ősz*, *Dermedt szívvel*, *Szikra*.

Most, hogy rácsukódik Zákány sorrendben harmadik verseskötetére, a

Varázslatra a könyv hátulsó födele, s a könyvespolcon odakerül a *Fönt és alant* valamint a *Napfény a sárban* mellé, elgondolkoztatja az olvasót az ide zárt költői világ, ez a művészi teljesítmény, s felmerül a kötelező kérdés is, mely elől nehéz kitérni: mit hozott az előbbi kettő után ez a harmadik? „Egykor sötét szín volt az én örök mementóm” — mondja *Álom* című versében, s a sötét szín, az illúziók elutasítása, komorság, borongás, pesszimizmus ma is jellemző sajátsága költészetének. Ezt korábbi, különösen első kötetével kapcsolatban fel is rótták neki, s mondjuk meg, nem is minden alap nélkül. Bár szükségtelen bizonygatni, hogy a kritika mércéje és szempontjai sem statikusak, változatlanok és változhatatlanok, letagadni is fölösleges volna korábbi merevségét s helyelyel-közzel tévedéseit, igazságtalan ítéleteit Zákány költészetéről, de nemcsak ennek van része a Zákány költészetre iránti kritikai magatartás megváltozásában, hanem elsősorban Zákány költői fejlődésének. S ez a fejlődés — a költői eszközök, a formanyelv, a formakészlet jelentős gazdagodása, tökéletesedése mellett — elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a költő pesszimizmusa, borongása, költészetének sötét alapszíne és komor hangja bonyolult módon és áttételesen ugyan, de egy valóságos és határozott emberi költői magatartást fejez ki, olyan mai embert, aki gyakrabban látja — kényszerül látni helyzeténél fogva — az élet árnyoldalait, mint napos tájait, aki a háború után újjáéledő, felegyenesedő embert is látja, de mélyen átérzi a korunkra neheződő, szorongást keltő egyetemes emberi problémákat is. Röviden: a kritika közelebb került Zákány költészetének megértéséhez, Zákány viszont közelebb került az élethez, a valósághoz, s ez a *Varázslat* c. kötet óriási többlete az előbbi kettőhöz képest.